

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Leegten van een dictatuur: beeldende kunst en literatuur in Equatoriaal Guinea

Brus, A.B.

Citation

Brus, A. B. (2021, November 2). *Leegten van een dictatuur: beeldende kunst en literatuur in Equatoriaal Guinea*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3229708>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3229708>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SAMENVATTING ONDERZOEK

Deze dissertatie gaat over hoe de schrijvers en beeldende kunstenaars uit Equatoriaal Guinea door middel van hun werk aandacht vragen voor de huidige (politieke) situatie in hun land; een voormalige kolonie van Spanje die in 1968 onafhankelijk werd, met als eerste president Francisco Macías Nguema die van het land een afschrikwekkende dictatuur maakte. Daaraan leek in 1979 een eind gekomen met de coup van zijn neef Teodoro Obiang Nguema Mbasogo, die echter opnieuw een dictatuur vestigde en zich in de jaren tachtig verrijkte door olieopbrengsten. Intellectuelen ontvluchtten het land al in grote getale tijdens de eerste dictatuur van Macías, maar doen dat ook nu nog vanwege de deplorabele leefomstandigheden en censuur onder Obiang die het land sinds zijn aantreden runt als een familiebedrijf. Deze (politieke) situatie wordt uiteengezet tegen zijn historische achtergrond in hoofdstuk 1 van het eerste deel van dit onderzoek.

Corpus van het onderzoek vormen de werken van de meest vooraanstaande schrijvers en de meest (politiek) uitgesproken kunstenaar van het land. Het betreft de romans *Los poderes de la tempestad* (2015) van Donato Ndongo-Bidyogo, *Ekomo* (2008) van María Nsue Angüe en *Arde el monte de noche* (2009) van Juan Tomás Ávila Laurel naast de tekeningen, strips, collages en karikaturen van beeldend kunstenaar Ramón Esono Ebalé. De mate waarin deze schrijvers en de beeldende kunstenaar zich (in hun werken) politiek uiten verschilt. Het onderzoek betreft zich echter niet op de gedane politieke uitlatingen, maar op *het politieke* in hun beeldende kunst en literaire werken, dat is onderzocht aan de hand van enkele theoretische concepten van Jacques Rancière en Alain Badiou die van dit onderzoek het theoretisch kader vormen, zoals uiteengezet in hoofdstuk 2 van deel I. Het gaat hier om de concepten *dissensus* (Rancière), *evenementiële breuk* en *leegten* (Badiou). Rancière gebruikt het concept *dissensus* voor de breuk die optreedt als de kunst breekt met het gesloten systeem van de staat ('politie') die geen ruimte laat voor dat deel dat wel aanwezig is binnen de samenleving als geheel, maar er toch geen deel van uitmaakt, omdat het niet gehoord wordt. Kunst is volgens Rancière politiek zodra het door middel van een breuk zichtbaar maakt wat eerder niet zichtbaar was. Die breuk of *dissensus* ligt in het verlengde van wat Badiou een *evenementiële breuk* in de situatie noemt, waar de kunst die situatie 'leegt' en zo ruimte biedt voor wat hij een *waarheidsprocedure* noemt. Vanuit deze concepten van Rancière en Badiou is gezocht naar leegten in de werken van de schrijvers en beeldende kunstenaar uit

Equatoriaal Guinea, waarmee die werken een breuk slaan in de dictatuur die zo eveneens wordt 'geleegd'. De hypothese van het onderzoek is dat er zowel in de literatuur als beeldende kunst van Equatoriaal leegten aan te wijzen zijn die tevens de dictatuur van dat land legen.

Om deze leegten op te sporen in de literatuur is gekozen voor een narratologische analyse volgens diverse stromingen binnen de narratologie zoals die door Scholmon Rimmon-Kenan worden behandeld in haar handboek *Narrative Fiction* (uiteengezet in hoofdstuk 2 van deel I). Een belangrijk onderdeel van deze narratologische analyse met betrekking tot dit onderzoek naar de in de romans aanwezige breukvlakken en leegten, zijn de delen die gaan over *gaps* (Iser), *mise en abyme* (Dällenbach) en *paratext* (Genette). Wat Wolfgang Iser (in Rimmon-Kenans *Narrative Fiction*) zegt over *gaps* kan in verband worden gebracht met Badiou's leegten; namelijk dat de in de tekst aanwezig 'gaten' ruimte laten voor een eigen invulling van de lezer. Wat die invulling is weten wij niet (omdat iedere lezer een ander invulling kan geven aan een tekst), zoals wij ook niet weten wat de invulling zal zijn van Badiou's leegten die een opening bieden naar een andere waarheid dan die tot nu toe (in de situatie) gold. Een *mise en abyme* (als afspiegelingen van het hele verhaal of als draaipunt in een verhaal) kan ook een opening bieden, evenals *paratext* (als motto, opdracht of andersoortige omlijsting van een tekst) een bepaalde boodschap in zich kan dragen als sleutel (en opening) tot de gehele tekst. Omdat er eveneens bepaalde stereotypen, herhalingen en tegenstellingen in de onderzochte teksten aanwezig zijn, is ook gekeken naar orale aspecten (Ong) en om de link te leggen naar de lezer (en naar de auteur), is de rol die de *implied author* speelt onderzocht (Rimmon-Kenan), evenals het verbond dat de auteur aangaat met de lezer (Lejeune).

Parallel aan de narratologische analyse van de literatuur loopt de visuele analyse van de beeldende kunst van Esono Ebalé. Om te onderzoeken waar er zich in zijn werken leegten bevinden zijn deze zowel afzonderlijk geanalyseerd (aan de hand van diverse beeldelementen) als in categorieën volgens de toegepaste artistieke media (tekeningen, strips en beeldverhalen, collages en karikaturen), waarbij op deze categorieën betrokken theorieën zijn ingezet. Het gaat daarbij om de theorie over het ontstaansproces van een tekening (Bryson), definities van cartoonmetaforen in beeldverhalen (Schilperoord en Maes), diverse zowel praktische als filosofische opvattingen over strips (Eisner, Carrier, Pollmann), opvattingen over de collage als 'dialectische montage' (Rancière) en als 'subversieve daad' (Hobeika) en de karikatuur als 'subversieve daad' en 'ontlading van de onderbuik' of *crossover* (Bakhtin, Garber).

Elk van de hoofdstukken van de onderzochte werken eindigt met een samenvatting van de gevonden breukvlakken en leegten in de beelden en verhalen die maken dat deze beelden en verhalen functioneren als waarheidsprocedure volgens de opvatting van Badiou. Wat betreft de werken van Ramón Esono Ebalé (deel II van het onderzoek) is gebleken dat hij in zijn tekeningen als het ware om leegten ‘heen wandelt’ (Bryson). Leegten winnen in die tekeningen aan kracht naarmate de lijnen om die leegten heen zich verdichten. Een ander procedé in zijn werken, met name in zijn collages en karikaturen, is het legen van betekenissen door vormen te vervangen. Door in zijn karikaturen de figuur van Obiang in een andere vorm te gieten, bijvoorbeeld in die van een duivel, beest of vrouw, plaatst hij hem niet alleen in een andere rol, maar leegt hij hem ook van zijn (dictatoriale) status. Eveneens kan worden gesteld dat Esono Ebalé in zijn strips en beeldverhalen figuren zuivert die veelal als randfiguren buiten het verhaal staan, waarmee hun onschuld wordt versterkt. Ook het zuiveren wordt kracht bijgezet door een vol getekende omgeving, gevuld met talrijke motieven met veelal symbolische en metaforische verwijzingen. Zuivering geschiedt eveneens in de getekende ruimtes van zijn strips (met name in *La pesadilla de Obi*) door het weglaten van kleur, details en tekst. Daardoor wordt de leegte van die ruimtes (bijvoorbeeld waar het een martelkamer of de hel betreft) extra voelbaar, waardoor ook het martelen in de dictatuur des te meer voelbaar wordt, evenals de censuur in de leegte van de tekstballonnen. De tekstballonnen zijn dus niet alleen leeggelaten omdat het regime de tekst censureerde, maar vooral ook om wat ze niet laten zien en wat daardoor juist aan zeggingskracht wint. De kijker/lezer wordt hierdoor meer bij het beeld en verhaal betrokken, zeker ook waar deze in de strips via uitstekende delen in lege tussenruimtes als het ware het verhaal wordt binnengezogen.

De in de romans gevonden breukvlakken en leegten (in deel III van het onderzoek) komen naar voren door middel van een analyse van het verhaal, de verteller, de focalisatie van de verteller, de structuur van de roman (met de hierin opgenomen *paratext* en *mise en abyme*), de personages en omstandigheden. In *Poderes de la tempestad* van Donato Ndongo vormt de *paratext* (motto's en opdracht) een *mise en abyme* van de getuigenis aan de gemeenschap die de roman als geheel vormt, waaraan eveneens zowel noodzaak als pijn ten grondslag ligt in *de doorn die binnendrong waar die ook weer naar buiten zal komen* als afsluitende regel op een laatste (lege) bladzijde. De pijn staat in de roman voor alles of niets en kan in die zin (met de

poëtische regel waarin die wordt uitgedrukt) opgevat worden als leegte waarin waarheid geschiedt (Badiou). Dat geldt eveneens voor de leegten in de roman waar sprake is van het verschil in focus en vertelniveau tussen de *jij* en *ik* verteller en waar sprake is van lege stereotypen in de personages.

Ook de pijn van de vertelster Nnanga in *Ekomo*, de roman van María Nsue Angüe, slaat een ‘gat’ in het verhaal, daar waar zij zich aan het begin en eind zegt te bevinden “tussen een beetje zon en een klein beetje schaduw”. Door haar overleden echtgenoot Ekomo te begraven (en aan te raken) stelt zij een daad die breekt met haar gemeenschap waarin tevens *het politieke* schuilt (Rancière) en waarmee zij voor die gemeenschap laat zien niet bang te zijn “niet langer het weinige te zijn dat men is” (Badiou). Zij stelt die daad ook door zich over te geven aan de dans waarmee zij zich, evenals Nfumba’a die terugkeert uit Europa en die tegen alle verboden in het oerwoud intrekt, overgeeft aan “la locura de la nada” (Mester), oftewel aan het niets of leegte. Dat ook de schrijfster zich verbindt aan dit niets blijkt uit de boodschap (*paratext*) van de roman die gericht is aan haar oude vriendin Nnanga, met dezelfde naam als die van de vertelster, een naam die bovendien ‘moeder van alle vrouwen’ betekent. Via die naam klinkt ook de stem van de schrijfster door in de dans en muzikaliteit van de lyrische delen van de tekst. Daarmee plaatst zij zichzelf, *jugando a ser bantu*, eveneens in een grensgebied “tussen een beetje zon en een klein beetje schaduw” en reikt haar rol verder dan die van *la abuela cuentacuentos* waarmee zij zich in interviews vereenzelvigde.

In tegenstelling tot de andere twee romans is er in *Arde el monte de noche*, de roman van Juan Tomás Ávila Laurel, geen sprake van een vooruitwijzing naar of afspiegeling van het verhaal in de *paratext*. Dat verhaal, dat zich afspeelt op het ver uit de kust gelegen eiland Annobón, wordt met veel omtrekkende bewegingen vanuit de focus kind/volwassene verteld door een verteller die terugkijkt op het dagelijkse leven op zijn eiland en op gebeurtenissen uit zijn jeugd. Critici schrijven dat Ávila Laurel door middel van deze roman zijn eiland (waar hij ook zelf opgroeide) terugschreef in de geschiedenis, als tegenwicht tegen een door de overheid opgelegde eenduidige identiteit (Lewis, MacLeod). Uit mijn onderzoek is echter gebleken dat de (politieke) kracht van de roman niet in de eerste plaats daarin is gelegen, wat de roman te veel zou reduceren tot *history* (Rancière), maar in dat wat in de roman open blijft als *poetry*. Wat open blijft zijn een aantal mysteriën (gerelateerd aan de grootvader, een bepaalde cultus en bepaalde verdwijningen) die in samenhang met een reeks kwaden circuleren rond het vuur dat van de berg komt (als pivot in de roman) een politieke breuk

slaan in de situatie. Ávila Laurel zet zo met deze roman een waarheidsprocedure in gang die tevens de bestaande (politieke) geschiedenis van het eiland en Equatoriaal Guinea openbreekt.

Uiteindelijk zijn, behalve *breukvlakken* en *leegten*, begrippen als *noodzaak*, *moed*, *trouw* en *tussenruimtes* in mijn onderzoek leidend gebleken, naast de meer specifieke op de beeldende kunst en literatuur betrokken begrippen. In het concluderende deel IV van het onderzoek geef ik aan de hand van deze al dan niet gemeenschappelijke concepten en begrippen een samenvatting van waar er in de diverse werken sprake is van (politieke) breuken en leegten die deze werken maken tot een *waarheidsprocedure* die een opening biedt naar een andere *waarheid* dan die van het huidige regime in Equatoriaal Guinea.

Een conclusie is, vanuit het door Rancière gemaakte onderscheid tussen *history* en *poetry*, dat de literatuur van Equatoriaal Guinea tot nu toe door nogal wat onderzoekers ingevuld als *history* en dat vaak binair, door het koloniale tegenover neo-koloniale plaatsen; het traditionele platteland tegenover de moderne stad of door de nadruk te leggen bij de verhouding tussen de seksen. In mijn onderzoek heb ik de afzonderlijke werken echter onderzocht als *poetry* die niet (binair) invult, maar die open laat. Gebleken is daarbij dat de schrijvers en beeldende kunstenaar elk op hun eigen wijze en door middel van hun werk aandacht vragen voor de (huidige) situatie in Equatoriaal Guinea, maar dat hier overeenkomstige krachten aan ten grondslag liggen die elk van de werken politiek maken. Die overeenkomstige krachten bevinden zich daar waar het beeld of het verhaal wordt opengemaakt, waardoor ruimte ontstaat voor iets nieuws. Bij de roman van Nsue Angüe wordt het verhaal opengemaakt waar de hoofdpersoon als het ware buiten zichzelf treedt in (de leegte van) de dans en poëzie. Dat gaat gepaard met pijn, waar ook de getuigenis van de advocaat in Ndongo's roman gepaard gaat met de pijn van de doorn die op dezelfde plek naar buiten gaat, waar die ook naar binnen ging. Pijn ligt eveneens ten grondslag aan de in de steek gelaten eilandbewoners die in Ávila Laurels roman roeien naar het niets of zonder vooruit te komen, geplaagd door allerhande kwaden. En de pijn komt ook tot uitdrukking in de leegte van de martelkamers, lijdende figuren, lege tekstballonnen en teksten in de werken van Esono Ebalé. Evenals Ndongo in zijn roman, gebruikt hij echter het groteske en karikaturale in de stereotypen die passen bij zijn directe politieke boodschap aan het regime.

De conclusie van mijn onderzoek is dat het bijzondere en de kracht van alle werken wordt bepaald door wat de hierin gevonden leegten blootleggen en openen. Gebleken is dat

het daarbij zowel gaat om lege (tussen)ruimtes in zowel de literatuur als beeldende kunst (waartoe ook bepaalde stereotypen en metaforen behoren), die een intensiverende werking hebben op het werk als geheel, en die de lezer/beschouwer actief bij het werk betrekken. Hoewel hetgeen geleegd wordt per werk verschilt, kan geconcludeerd worden dat de in de leegten blootgelegde martelingen, verdwijningen, kwaden en pijnen een (politieke en evenementiële) breuk slaan die een opening biedt naar wat is en tegelijkertijd nog niet is en wat Badiou omschrijft als een waarheden-in-wording. Dat maakt dat deze werken een waarheidsprocedure in gang zetten die de (gesloten) waarheid van het huidige dictatoriale regime overstijgt en die daarmee ook de dictatuur leegt. De makers hebben in de confrontatie met de leegten in hun werken de moed gehad het weinige te zijn wat men is (Badiou), waarbij zij zowel trouw bleven aan zichzelf als aan hun gemeenschap. De kracht waarmee zij zich door middel van hun kunst en literatuur richten op de huidige gemeenschap en de politieke situatie van Equatoriaal Guinea zal eveneens doorwerken als waarheidsprocedure in de toekomst.